

FIKCIÓ ÉS VALÓSÁG – FILOZÓFIAI KÉRDÉSEK PHILIP K. DICK MŰVEIBEN ÉS ADAPTÁCIÓIBAN

Babos Orsolya

doktorandusz hallgató

Miskolci Egyetem Irodalomtudományi Doktori Iskola

Kutatási terület: Intermediális narratívák és határátlépések a populáris irodalomban és kultúrában

babos.orsi@rocketmail.com

Absztrakt

Philip K. Dick tudományos fantasztikus munkássága előtt még a híresen szigorú ízlésű Stanislaw Lem is fejet hajtott. A cyberpunk irányzat előfutára volt, művei alapján számtalan filmadaptáció készült, mint a mára kultuszfilmmé vált Szárnyas Fejvadász, a Különvélemény, vagy az Emlékmás, melyek népszerűségét tekintve Dick popkulturális hatása vitathatatlan. Az emberi lét fő kérdései foglalkoztatták, műveinek központi motívumai a valóság és fikció mibenléte, gyakran egymástól való elkülöníthetlensége, a hatalom, a manipuláció, a kiszolgáltatottság problémaköre, a hamis igazságok terjesztése, amellyel valakik, vagy valamik, sokszor megfoghatatlan eredetű, transzcendentális entitások elfedik a szemünk elől a tényleges világot. Erősen foglalkoztatta a tudományos haladás, az ember és gép viszonya, az, hogy mit jelent embernek lenni egy elembertelenedett korban. Munkásságán érződik, hogy klasszikus műveltsége is figyelemreméltó volt. Érdeklődött a gnosztikus tanok iránt, megérintette Plátón ideatana, de a keleti tanokat is tanulmányozta a Bhagavad Gítától a Tibeti halottaskönyvig, és a moderneket sem hanyagolta el: olvasott Joyce-tól és kifejezetten nagy hatást gyakorolt rá a Finnegan ébredése. Emellett maga is jól zongorázott és rajongott a klasszikus zenéért, különösen az operáért. Gyakran használt drogokat és az ezek révén átélt tapasztalatait beépítette a történeteibe is. 1974 februárjában és márciusában olyan transzcendens látomásos élményeket élt át, melyeket halála után töredékben maradt és egész hátralevő életében írott, több mint nyolcszáz oldalas Exegézisében próbált megérteni és megmagyarázni. Tanulmányomban az író által a regényeiben és novelláiban körüljárt filozófiai problémákat és az ezekre adható lehetséges válaszokat szeretném feltárni és bemutatni. Az androidok, idegen lények és virtuális valóságok eszközök és keretek számára az emberi létezéssel való kísérletezéshez, mely által talán közelebb kerülhetünk a Dick által mindig is keresett igazsághoz. Tudjuk-e jól használni a tudást és technológiát, amely rendelkezésünkre áll és folyamatosan fejlődik? Szabadságot vagy szolgátságot hoz nekünk? Be tudunk-e pillantani a kulisszák mögé egy olyan világban, ahol minden nap hitelesnek feltüntetett "igazságokat" ütköztetnek a szemünk előtt, melyek nyilvánvalóan nem lehetnek egyszerre mind igazak? Ki tudunk-e törni a saját elménk börtönéből? Dick minden művében filozofál, és talán éppen fikciónárius illúziói révén juthatunk közelebb önmagunk és a világ megértéséhez. Még akkor is, ha meglehet, a miénk csupán az egyik világ a sok közül.

Kulcsszavak: *Philip K. Dick, tudományos fantasztikus, fikció, filozófia*

1. Bevezetés

1.1 A szerzőről

Philip K. Dick a sci-fi hőskorának egyik legmeghatározóbb alakja, egyike azon íróknak, akinek szemléletmódja nem avult el az idők folyamán, sőt témái ma is ugyanolyan frissek és aktuálisak, mint megírásuk idején.

Már a fiatalkora sem volt zökkenőmentes, születése után nem sokkal meghalt az ikerhúga valószínűleg alultápláltság következtében és ezt sosem heverte ki, és nem bocsátotta meg az anyjának sem. Valószínűleg ennek köszönhető a nőkhöz való ellentmondásos viszonya is, egyszer elbűvölő, máskor elviselhetetlen tudott lenni, öt felesége volt, de magányosan halt meg. A 70-es évektől kísérletezett erőteljesebben a drogokkal, de már előtte is szedett gyógyszereket számos pszichés problémájára, az egyetemről is a pánikrohamai miatt maradt ki a filozófia szakról néhány hónap után.

Nemcsak műveivel, de egzisztenciálisan is érzékenyen reagált a mindent behálózó kapitalizmus elidegenítő hatására, a média állandó jelenlétére. Ehhez hozzájárult még a Hidegháború atmoszférája, az atomháborútól való félelem, valamint McCarthy és Nixon politikája, amiket Dick erősen ellenzett. Volt, hogy tényleg megfigyelte az FBI, máskor ő írt jelentést nekik egyes vele történt incidensekről.

Mindezekből fakadóan erőteljesen foglalkoztatta a valóság és a róla alkotott koncepciók természete, a hatalom és a manipuláció viszonya, és az olyan pszichés betegségek és állapotok tematizálása, mint pl. a paranoia, a skizofrénia, vagy a neurózis, illetve ezek „normalitása”. Regényeiben a fentebbi problémaköröket dolgozza fel és világítja meg újra és újra eredeti, összetéveszthetetlen stílusban.

1.2 Célok, módszerek

Az *Álmodnak-e az androidok elektronikus bárányokkal* c. regénye talán az egyik legismertebb alkotása, a megfilmesítésének köszönhetően, valamint pszichológiailag is az egyik legösszetettebb munkája, amelyben az egyébként gyakran tiszta bipoláris ellentéteket felvonultató író érzékeny pasztell-árnyalatokkal dolgozik, a szereplők jellemrajzát, jellemfejlődésének bemutatását illetően. A regény alapján készült a *Szárnyas fejvadász* c. kultuszfilm, Harrison Ford főszereplésével. A mű fő kérdésfelvetése: mit jelent embernek lenni?

Jelen tanulmányban arra szeretnék rámutatni, hogy a határok az ember és a gép, a valódi és a szimulákrum, az igazi és a mesterséges élet között dinamikusan változnak a műben. Számtalanszor elmosódnak, sőt, helyenként az ember és android szerepet cserélnek, azaz a mesterségesen létrehozott entitás jobban megfelel az emberi autenticitás általánosan elfogadott normáinak, mint a jövő reményvesztett, a gépezet pusztá mechanikus láncszemévé csiszolt fogyasztópolgára. Megvizsgálom, hogy mi alapján dől el a regényvilágban az, hogy valaki ember vagy android-e. Úgy vélem, hogy az elkülönítésre alkalmazott módszer nem felel meg a hagyományos humanizmus szellemiségében gyökerező etikai normáknak. Feltevésemet a regényből vett szöveghelyek, és a történetet át-meg átszövő kritikus szituációk elemzésével szeretném alátámasztani.

2. A kulisszák

A történet a jövőben, egy nagy háború után játszódik, amely tönkretette a bolygót. Rengeteg állatfaj kihalt, amelyeket mesterséges verziókkal igyekeznek pótolni különböző cégek. Nagyon ritkák az organikus állatok, melyek ezért státusszimbólummá váltak és a különlegesebb egyedekért az emberek képesek vagyonokat kiadni. A bolygó gyakorlatilag lakhatatlanná tétele indította el az úrbéli gyarmatosításokat, és ennek elősegítőjeként a humanoid szolgák, az androidok vagy más néven replikánsok gyártását, akik idővel annyira emberszerűek lettek, hogy csak egy, a különböző ingerek által kiváltott feltétlen reflexek gyorsaságát mérő empátia-tesztel, a Voight-Kampff tesztel, vagy csontvelő-vizsgálat segítségével lehet kimutatni nem emberi származásukat. A replikánsokat nem tekintik embernek. Ez a fajta hozzáállás akkor problematizálódik, amikor közülük néhányan fellázadnak kizárólag funkcionális eszköz-voltuk ellen, megölik a mestereiket és megszöknek a Marsról a Földre. A fejdázók a rendőrség különleges egységének tagjai, akiknek a feladata felkutatni és kiiktatni a szökött, és minden bizonnyal veszélyes, hiszen bizonyítottan gyilkolásra képes replikánsokat. A folyamatot nem tekintik gyilkosságnak, egyszerűen visszavonásnak (retirement) nevezik, annak ellenére, hogy a regényben elhangzik, hogy valójában az emberek bizonyos százaléka sem menne át az empátia-teszten (pl. skizofrének, autisták), amellyel a replikánsokat szűrik.

A mű főhőse Rick Deckard, akinek neve nem véletlenül emlékeztet Renée Descartes-éra, egy sztárfejdázó, akinek hat Marsról szökött androidot kell visszavonnia. A nyomozás során találkozik, majd viszonyba is keveredik Rachael Rosennel, aki az androidok legújabb generációjához tartozik. Deckard motivációja a pénzkeresetre az, hogy vehessen egy valódi állatot a mostani elektronikus báránya helyett, akit azért tart, mert a társadalmi presztízs érdekében fenn kell tartania a látszatot, hogy él még a báránya, aki különben már rég elpusztult. A regény egészének ismeretében az, hogy az emberek képesek-e életben tartani egy élőlényt, egészen különös perspektívába helyeződik, behelyettesíti azt, hogy képesek-e törődni bármilyen másik élőlényvel, tudnak-e megfelelően gondoskodni róla? Ugyanakkor úgy tűnik, az emberek nagyobb empátiát éreznek a kihaltállatokban lévő állatok, mint a saját fajtájuk iránt.

Közben egy másik szálon John Isidore mindennapjait követhetjük nyomon, aki egy állatállatokat javító cégnél dolgozik, amely állatkórháznak álcázza magát. Isidore a környezeti ártalmak miatti csökkent értelmi képességéből kifolyólag nem hagyhatja el a bolygót, tehát hivatalosan „tyúkeszűként” egyedül lakik egy romos, a szétesés szélén álló bérház-blokkban, és Baráti Buster műsorát nézi szabadidejében. Egyik nap észreveszi, hogy egy közeli lakásba beköltözött valaki. Ez a bizonyos illető Pris, az egyik szökött android, aki Rachael hasonmása. Később érdekből beköltözik Isidore lakásába, és nála rejti el a társait is, akikkel a szökés után sikerül felvennie a kapcsolatot.

Közben Deckard rendületlenül nyomoz és egy másik fejdázó, Resch segítségével több androidot is a másvilágra küld, majd lefekszik Rachellel, aki ezek után közli vele, hogy csak azért tette ezt, hogy még inkább leépítse Rickben az androidok elpusztításának képességét, majd otthagyja a férfit és megöli a kecskáját, melyet az az androidok után kapott fejpénzen vett. Rick ezek után bosszútól fűtve utánaered, de azt is megfogadja, hogy miután kiiktatta a célpontokat, otthagyja az állását, mert nem tudja feldolgozni a munkája során benne jelentkező kognitív disszonanciát. Isidore lakásán meg is találja az androidokat. Isidore tyúkeszű, és kitaszított, aki sokáig örömmel fogadta az androidok társaságát, csak hogy ne legyen egyedül, de végül mégis

elidegenedik tőlük, amikor az androidok állatokat kínoznak a szeme láttára. Ennek ellenére nem vezeti nyomra a fejdáaszt, aki végül magától rátalál a főhadiszállásra. Deckard, miután lemészárolta az androidokat Isidore lakásán, megcsömörölve a sok gyilkolástól kimegy a pusztába, ahol teljesen felvillanyozódik, mikor talál egy varangyot, holott a faj már rég kihalt. Hazaviszi az állatot, de otthon arról is kiderül, hogy csak egy elektromos szerkezet. Deckard reményvesztetten ágyba dől és a felesége közben felajánlja, hogy beprogramozza a hangulatorgonáját a jól megérdemelt nyugalomra.

Bár csupán egy nap alatt játszódik le a cselekmény, Deckard maga totális identitásválságba kerül a regény folyamán, mert nem tud válaszolni arra a kérdésre, hogy hol a határ a természetes és a mesterséges között és hogy ki, mi is valójában ő? Honnan tudhatja, hogy ember, illetve mitől ember, ha egyszer léteznek mesterségesen beültetett emlékek, ha a hangulatát gépekkel programozza és hiába házas, valódi érzelmekre emlékeztető élményeket csupán női androidokkal kapcsolatban, valamint az empátiadoboz – egy kollektív vallásos tapasztalatot előidéző virtuális valóság-generátor – által él át? Ezek egyfelől Dicknek az emberiség modernkori fejlődésével kapcsolatos kritikáját és félelmeit jelenítik meg, másfelől az olvasónak az emberekkel való értelemszerű azonosulását bizonytalanítja el az is, hogy fokról fokra kiderül: az androidok általánosságban életrevalóbbak és gyakran emberibbek az embernél, tehát az evolúció legalább azonos, ha nem magasabb szintjén állnak, mint a létrehozóik. H. Nagy Péter találó megfogalmazásában a „sci-fi környezetben játszódó krimi” rétegződése fokozatos kibomlásának köszönhetően olvasható akár „poszthumán biofilozófiai regényként” is. [8]

3. Wilbur Mercer vs. Baráti Buster

A kollektív apátiába süllyedt Föld maradék szellemi-lelki kapacitásáért Baráti Buster egész napokon át tartó valóságshowja és a mercerizmus harcol. A mercerizmus az egyetemes vallás(pótlék), amelyet gyakorolva az empátiadoboz segítségével az emberek, akik felcsatlakoztak, közösen átélhetik Mercer szenvedéseit. Mercer egy, egyszerre Krisztushoz és Sziszüphoszhoz hasonlatos, örök életre, avagy inkább örök szenvedésre ítélt mártírfigura. A mercerizmus azon az előfeltevésen alapul, hogy az empátia az emberiség alapvető tulajdonsága, ezért az empátiadobozt használók tudata a használat ideje alatt összeolvad, átéli egymás érzéseit, ezzel igyekeznek pótolni a világukból egyébként teljesen kihalt közösségiséget és pillanatnyilag elfelejtkezni kollektív magányukról és elszigeteltségükről. Az egyesülés során mindenki Mercer testében igyekszik feljutni egy hegyre, miközben láthatatlan hitetlenek kövekkel dobálják. Érdekes, hogy az egyébként virtuális kövek valóságos sérüléseket okoznak. Az androidok nem használnak empátiadobozt, mert képtelenek lennének azonosulni az emberekkel. Amikor Rick a doboz használata során találkozik Mercerrel, az alábbi párbeszéd zajlik le kettejük között:

„- A barátod vagyok – mondta az öreg –, de úgy kell folytatnod, mintha nem is léteznék. Érted? – tárta szét üres kezét.

- Nem, nem értem. Segítségre van szükségem.

- Hogyan menthetnélek meg, ha magamat sem tudom? – elmosolyodott. – Hát nem érted?
Nincs megváltás.

- Akkor minek ez az egész? Minek vagy te?

- Hogy megmutassam, nem vagy egyedül – felelte Wilbur Mercer. – Itt vagyok veled, mindig is itt leszek. Menj, és tedd, amit kell, még ha tudod is, hogy rossz.
- Miért? Miért csináljam? Kilépek és emigrálok.
- Bárhová mész, mindenhol rosszat kell majd csinálnod. Ez az élet alapvető feltétele: erőszakot tenni a személyiségeden. Előbb-utóbb minden teremtmény erre a sorsra jut. Ez a végső árnyék, a teremtés kudarca. Ez az átok, ami rajtunk ül, ami táplál minden életet. Mindenhol a világegyetemben.” [5, 153]

Odáig jutott tehát ez a világ, hogy az emberek már csak a nyomorukat képesek egymással megosztani egy közös mazochisztikus szeánsz során, egy nihilista ál-vallás keretében és ez által élnek át valamiféle, a valós érzelmekhez közelítő, ámbár főleg negatív élményeket.

Baráti Buster, a műsorvezető, aki, mint kiderül, szintén android, leleplezi Mercert, mint csalót, egy alkoholista színészt, aki festett díszletek között komédiázik. Ugyanakkor a leleplezés mit sem változtat a kvázi-vallás népszerűségén és hitelességén, amit az emberek valódinak élnek meg, mert hisznek benne, mert akarnak hinni benne.

4. Mi a normális?

4.1 Morális dilemmák

Az a kérdés is felmerülhet bennünk az elemzés során, hogy mi minősül normálisnak egy társadalomban? Egy szokásrendszer, legyen hagyományon, vagy épp előírásokon, kényszereken alapuló, amit legitimál az aktuális törvényes hatalom? S mi a garancia rá, hogy ami a törvény szerint normális, az más normálisak szerint nem abnormális agyrém?

Az alábbiakban fontosnak tartom megvizsgálni a Voight-Kampff teszt legitimitását és állítólagos megkérdőjelezhetetlenségét, hiszen Dicknél az empátia teszt dönt életről és halálról, holott csupán egy prekoncepcióra épít, arra, hogy egy olyan világban, ahol lassan nincsenek állatok, szörnyű megrázkódtatásként kell megélnie egy embernek pl. egy marhabőr tárca látványát. Tehát napjainkhoz képest megváltoztak a szociális standardok. Aki ezt nem tudja lekövetni, mert, mondjuk, mint az androidok, más, izolált környezetben nőtt fel, ahol nem is találkozott ezzel a problémával, azt közveszélyesnek minősítik és lelövik.

De a teszt vizsgálata előtt vessünk egy pillantást az ehhez a szemlélethez vezető útra! A regény olvasásának kezdetén hajlunk arra, hogy elhiggyük, hogy Deckard gondolatai megvilágítják számunkra, hogy mi minősül jónak és mi rossznak az ő társadalmában. Tudjuk, hogy egy fejvadász, akit azért fizetnek, hogy androidokat, azaz emberek által készített ember-utánpótlásokat „vonjon vissza”.

A rendőrség, tehát egy hivatalos intézmény alkalmazza őt, és mivel amit tesz, az legális, sőt, úgy tűnik, szükségszerű egy biztonságos világ fenntartásához, az olvasó könnyedén feltételezheti, hogy etikus is. Deckardnak nincs problémája azzal, amit csinál, tehát az olvasónak sincs. Csak miután a történet beindul és rálátunk Deckard előítéleteire, kezdetjük megérteni tettei igazi embertelenségét és a társadalmat, amelyben ezek a cselekedetek törvényesen végrehajthatnak. A könyv nyitójelenetében Deckardot a saját felesége nevezi „zsarubérenc bérnyilkos”-nak. [5, p 13.] Ennek a vádnak az igazságmagvára csak fokozatosan derül fény, ahogy egyre többet tudunk meg az androidokról és arról, hogy miért tartják őket nem-embereknek.

Az emberektől való elkülönítés egyébként hasonlóságokat mutat a zsidóüldözések náci ideológiájával és a feketék amerikai polgárjogi mozgalmak előtti jogkorlátozásával. [3] Mindegyik alapja a dehumanizálás. A fejtűk viselői azok a náci tisztok, akik a holokauszt idején szintén nem tekintették embernek az áldozataikat.

4.2 Az empátia teszt

A Voight-Kampff teszt bizonyos kérdések által kiváltott reakcióidő-eltérést tud kimutatni az emberek és az androidok válaszai között, amely azon alapul, hogy a gerincoszlop felső csigolyájának reflexív-válasza pár mikroszekundummal gyorsabb az embereknél. Ezen apró eltérés alapján vajon felelősségteljes-e eljárni élet-halál kérdésében? Sok momentum arra utal a műben, hogy nem.

A teszt egyébként kísérteties hasonlóságot mutat a poligráfos vizsgálattal, közkeletű nevén a hazugságvizsgálóval, amely szintén élettani reakciókat mér: légzésszámot, vérnyomást, pulzusszámot és az alany verejtékezésének mértékét – az általában a hazugsághoz társított fizikai tüneteket. A teszt hatékonyságát fokozza, hogy semleges kérdések közé keverik a bűnüggyel kapcsolatos kérdéseket. Egyes tanulmányok szerint 95%-os a teszt megbízhatósági rátája.

Figyelemre méltó, hogy az emberek két szélsőséges csoportjánál nem mér jól a teszt: a túlzottan lelkiismeretes és empátikus alanyok képesek hamis hazugságszignálokat generálni, illetve a lelkiismeretlen és empátiahiányos szociopáták rezzenéstelenül át tudják verni a gépet. Így aztán bár felhasználható – az alany előzetes beleegyezésével – bírósági döntések meghozatalában, nem emelkedhet kizárólagos bizonyítóerőre.

Rachael Rosen, a Rosen Társaság tulajdonában álló android tesztelése a regény kulcsfontosságú momentuma. H. Nagy Péter a következőképpen foglalja össze a vállalkozás tétjét:

„Ha a teszt sikeres, akkor a rendőrség jól végzi és végezheti is eddigi munkáját, de a termékvédelem miatt a gyártóval ellentétbe kerül, mivel ez utóbbi célja az embertől megkülönböztethetetlen android kifejlesztése. Ha a teszt sikertelen, annak kétféle következménye lehet. Egyfelől – amennyiben a vizsgálat androidként azonosít embert – bebizonyosodik, hogy a rendőrség bizony nem áll a helyzet magaslatán, hiszen embereket is likvidált androidok helyett. Másrészt, ha fordítva – emberként azonosít androidot – le kell állni a gyártással, mert a rendőrség nem lesz képes elvégezni a munkáját.” [8, p 230]

A teszt legitimitásával kapcsolatban tehát rezeg a lécszál, és Rachael biztosítja Deckardot, hogy már dolgoznak azon minimális eltérések felszámolásán is, amit a jelenlegi módszer ki tud mutatni ember és android között.

Az ábrázolt világban a művészeteket is az androidok képviselik, ugyanis az egyik áldozat, akit Deckardnak ki kell vonnia a forgalomból, egy operaénekesnő, akinek az áriáját az üldözése megkezdése előtt élvezettel, gyönyörködve hallgatja. Ezért aztán Luba Luft elpusztításakor – amelyet különben Resch visz véghez – Deckard negatív, destruktív erőnek látja magát. Mivel saját logikája szerint egy gép, amely hasznára van a társadalomnak – és az énekesnő hangja Deckard szerint valóban csodálatos – nem az ő problémája kellene, hogy legyen.

Deckard ekkor kezd először komolyan meghasonlani, mivel a munkája elvégzéséhez szükséges, hogy ne szimpatizáljon az androidokkal, tehát ugyanazt az empátiahiányt kell produkálnia, amely feltehetően az androidok meghatározó tulajdonsága, akiket elpusztít, ugyanakkor ahhoz, hogy ember maradjon, empátikusnak kell lennie.

A Resch-el való találkozásának hatása, megfejeelve a Rachael Rosennel való romantikus viszonyával, az ember és gép közötti szembenállásról való nézeteinek, az egész szemléletmódja alapjának, sőt, a valóságmezejének drámai inverziójához vezet: „Hát ennyit az élő ember és az emberszerű szerkezet közti különbségről. A múzeumi liftben két teremtménnyel utaztam, egy emberrel és egy androiddal.... és az ellenkezőjét éreztem, mint kellett volna. Mint amit megszoktam. Mint amit *szabad lenne*.” [5, pp 125-126]

Ez a megvilágosodása azután történik, hogy a Voight-Kampff teszt Resch-t embernek ítélte, annak ellenére, hogy a viselkedése embertelen, kegyetlen tulajdonságokat mutat. Ugyanakkor Rachel Rosen elbukik a teszten, aki szinte érzelminek mondható kapcsolatba kerül Deckarddal, amit megerősít a vele való érzéki kapcsolata. [4]

E szál történelmi előzményeként fogható fel Hoffmann *Homokemberében* az a kiazmus – melyre Farkas Zsolt is rámutat –, hogy Nathanael „élettelen, átkozott gép”-nek titulálja nagyon is emberi, életteli, kedves, bölcs, és a narrátor szerint kitűnő ízlésű menyasszonyát, mert nem szereti a verseit – ugyanakkor a lángoló elevenségnek látja a merevségével és óramű-pontosságával mindenki mást riasztó Olympiát, akiről ki is derül, hogy egy, automata, bár kétségtelen, hogy nagyon szépen „végighallgatta” az ifjú hozzá szóló szerelmi ömlengését. További ironikus csavar, hogy az eset hatására vőlegények és férjek arra kéri menyasszonyaikat és feleségeiket, hogy énekeljenek hamisan, táncoljanak ütemtelenül stb., hogy megbizonyosodjanak, nem egy „androiddal”, automatával van-e dolguk.

Hoffmannál az „android” még kezdeti fejlesztési fázisban van, pl. nem tud beszélni, csak annyit, hogy „Ó!” De megjelenik „az embernél tökéletesebb” motívuma (tökéletes ritmusérzék és énekhang-magasság), és a célozgatás az emberek elgépiesedésére. Dicknél az android majdnem mindenben elérte, vagy meg is haladta az ember szintjét, maguk az emberek sem tudják már megkülönböztetni őket önmaguktól. (De pl. nem anya szülte őket, az élettörténetük nem emberi.)

Hoffmannál az örület még egyéni szinten jelenik meg, a szubjektív percepciók szó szoros értelmében vett (Nathanael rövidlátó, csak nem vesz róla tudomást) és átvitt értelmű torzulásában: nárcisztikus bűvöletében a bábu természetéből adódó vegetatív állapotát a személyisége által keltett ájult elragadtatásnak látja. [7]

Dicknél viszont már kollektív elállítottságról van szó, hiszen az emberek elgépiesedtek, korlátoztak, pusztítják az életet – az androidok viszont olykor a hagyományos emberi értékekben is jobbak (pl. operaáriában). Az emberek nagy kérdését – honnan lehetünk biztosak benne, hogy nem csak szimulálják az emberi viselkedést, illetve mennyire minőségileg tudnak emberiek lenni – immár az emberekkel szemben jogosabb feltenni.

5. Mi az emberi?

Dick az *Ember, android, gép* c. tanulmányában azt írja „[...] Az általam »androidnak« nevezett mentalitás és az emberi közötti különbség az, hogy az utóbbi átesett valamin, amin az előbbi nem, legalábbis átesett rajta, és másként reagált rá – *megváltozott*, átalakult, ahogy cselekedett és ezáltal az is, ami volt; valamivé *vált*.” [6, p 256]

Eszerint a személyiséget ért behatásokra való reagálás képessége, a változás és az adaptáció is mind emberi tulajdonságok. Vizsgáljuk meg, hogyan gondolkodnak az androidok minderről, és mire képesek a saját érdekeik védelmében. Luba Luft, amikor elkapják, Resch-et azzal vádolja,

hogy ő is android és így fakad ki a saját fajtájával szemben: „Ki nem állhatom az androidokat. Amióta ideértem a Marsról, abból áll az életem, hogy az embereket utánozom, teszem, amit ők, mintha olyan gondolataim és ösztöneim lennének, mint nekik. Ami engem illet, az utánzás maga már egy felsőbbrendű létforma.” [5, 118]

A nő tehát a tökéletes utánzáshoz folyamodik, amelyről nehezen eldönthető, hogy tényleges változásnak minősül-e. De ha úgy gondoljuk, hogy embertársainkat is elsősorban a tetteik minősítik, akkor Luba Luft az emberi viselkedés mimézisével ismét csak jobban megfelel a humanitás általánosan elfogadott eszméjének, mint a szociopata Resch, aki élvezzi, hogy (androidokat) öl.

Azok az androidok, akik tisztában vannak mesterséges voltukkal, mind emberek akarnak lenni, holott tudatában vannak annak, hogy ezt lehetetlen elérniük. Ha tökéletes empátiahiányban szenvednének, el is fogadhatnák a saját másságukat, ez azonban mégis örökké konfliktusokat okoz a számukra. Rachael a következőképpen filozofál a Deckarddal való afférja előtt: „Milyen az, ha van gyereked? Például milyen érzés egyáltalán megszületni? Mi nem születünk, nem nővünk. Nem öregségben vagy betegségben halunk meg, hanem elhasználódunk, mint a hangyák. Tessék, megint a hangyák. Azok vagyunk. Mármint nem te, csak én. Egy kitines reflexcsomó, ami nem is él igazán.” [5, 164]

Ezek alapján úgy tűnik, megveti magát, valamint Deckardot többször is arra figyelmezteti, hogy ne gondoljon bele, most mit készül tenni, mert akkor nem lesz képes megtenni, hiszen ő nem is nő valójában. Az aktus után pedig Deckard érzelmi potenciálját minősíti, eléggé találóan:

„Az a kecske – folytatta a hangos gondolkodást Rachael. – Talán jobban szereted, mint a feleségedet. Előbb a kecske, aztán a feleséged és legvégül... – Boldogan felnevetett. – Hát lehet ezen nem nevetni?” [5. p 171]

Valóban, az állatok megszerzése iránti vágy óriási szerepet játszik ebben a disztópikus társadalomban. Vö. amilyet egy Lamborghini játszik a ma társadalmában. Ez a világ részben ismerős, a mi világunk lehetséges folytatása, másrészt nagyon távol van attól, ami jelen sztenderdjeink szerint emberinek mondható. Ambivalens az állatok iránti extrém vágy és empátia is, hiszen ez annak következménye, hogy az ember kipusztította őket. Az állatokhoz való viszonya nyilván tükörszerű, ironikus viszonyban van az androidokhoz való viszonyával. Az állatokkal való együttérzést, és ennek az androidokkal szembeni feltétlen nemkívánatosságát Deckard fejedésszármazéja meg is ideologizálja:

- Tudja, ez mit jelent? – kérdezte halkán Resch. – Ha az empátikus azonosulásba nem csak az állatokat, hanem az androidokat is bele vesszük?
- Hogy nem tudjuk megvédeni magunkat.
- Pontosan. Ezek a nexus 6-osok kilapítanak minket. Maga meg én, mi, fejedésszármazékok állunk a Nexus 6-osok és az emberiség között, mi vagyunk a korlát, ami elválasztja a kettőt.” [5, p 124]

Vö. hidegháborús paranoia, amelynek jellegzetes sci-fi je az idegeneket „ösztönösen” ellenséges szándékúnak feltételezi.

Rachaelt Prishez is köti valamiféle kapcsolat, lévén egymás hasonmásai.

„- [...] Sejtetted te, mit érzek ez iránt a Pris android iránt?

- Empátiát.
- Olyasmit. Azonosulok vele: én haldoklom ott... Istenem, talán ez is fog történni. A zűrzavarban engem iktatsz ki, nem őt. Pris meg visszamegy helyettem Seattle-be és éli

az én életemet. Még sosem éreztem így. Tényleg gépek vagyunk, sorozatban gyártanak, mint az üveg kupakját. Csak illúzió, hogy én személyesen létezem. Csak egy típust képviselek – borzongott meg.” [5, p 160]

Az androidok is fel tudják fogni tehát a halál értelmét, bár a fejvadászok szerint az elfogottak közül többen hajlamosak beletörödni az elkerülhetetlenbe és gépiesen beletörödni a kivégzésükbe, ami talán a fenyegetettség közelsége miatti üzemzavarnak tekinthető náluk, és megfelleltethető az emberek sokkhelyzet okozta apátiájának.

Persze az sem zárható ki, hogy Rachael csak szimulál, amikor saját élettelenységéről beszél és mintegy sajnáltatja magát, minthogy a végső célja, hogy alkalmatlanná tegye Deckardot további androidok megölésére. De akkor miért öli meg a férfi kecskáját? Talán mert a bosszú is emberi? Az androidok egymás iránti szolidaritása végig kétségbevonhatatlan, például már maga az is jelzi ezt, hogy a földre való szökésük után is együtt maradnak, mások pedig ál-rendőrséget üzemeltetnek a valódi fejvadászok megtevesztésére.

6. Konklúzió. Merre visz az evolúció?

„[...] Ahogy a külső világ egyre étellel telibbé válik, kiderülhet, hogy mi – az úgynevezett emberek – élettelenekké válunk, vagy talán mindig is azok voltunk, abban az értelemben, hogy vezetnek, beépített mozgásreflexek irányítanak minket, ahelyett, hogy mi vezetnénk.” [6, p 237] Eszerint az írói nézőpont szerint saját gépeink tükröt tartanak nekünk és félelmetesen megmutatják valódi természetünket, amely talán mindig is ilyen volt, de az is lehet, hogy éppen a mi korunkban ebbe az irányba hat az evolúció. Erre a problémafelvetésre sokféle válasz lehetséges. Az egyik, hogy egy válságokkal és háborúskodással teli időszak után beáll az új, érzelmektől és szenvedélyektől mentes, tisztán intellektuális „gépmember” korszakának kiszámított és olajozott stabilitása. Ld.: Michel Houellebecq *Egy sziget lehetősége*, vagy Ito *Projekt Harmónia* c. regényei. A másik opció, hogy még időben felismerjük ember-létünk legfontosabb sajátosságait és azokat a robotjainkba ültetve kooperatív vegyes társadalmakat hozunk létre, melyekben kölcsönös megértés uralkodik és minden teremtmény képességei szerint veszi ki a részét a feladatokból. (Ld. Asimov egyes műveit). Philip K. Dick azonban nem ad megnyugtató választ. Annyi bizonyos, hogy Deckard világában is meglehetősen képlékenyek a határok a mesterséges és az originális emberek között.

Az androidokkal szemben az ember egyértelműen előítéletekkel viseltetik. Ha a teszt eredménye negatív, előbb lő, aztán kérdez, sőt, a történet előrehaladtával már a tesztet sem végzik el, tehát a fejvadász esélyt sem ad arra, hogy a másik például cselekedeteivel bizonyíthassa emberies voltát. Pontosabban szólva – senkit nem érdekel, hogy egy android mennyire emberi, ez az opció inkább ijesztő a valódi emberek számára, mert azzal fenyeget, hogy ennyi erővel az androidok akár a helyükre is léphetnek, és ha most még nem is, idővel tökéletesebbek lehetnének a teremtoiknél, és valóban ők lehetnének az emberiség jövője.

Mert az emberek sterilek, inkompetensek és gyarlók, megadják magukat az entrópiának, a tönkretett és szennyezett természet bosszújának, az androidok viszont intelligensek, hatékonyak és folyamatosan fejlődnek. [9, p 62]

Christopher Palmer szerint „Dick regényei tele vannak kísértetiesen pontos és jól sikerült szimulákrumokkal – szimulákrumokkal, amelyek eltörlik azokat a dolgokat, amelyeket állítólagosan utánoznak, így aztán többé nem utánzatai semminek, egyszerűen csak vannak.

Felvetik a reprezentáció problémáját: a reprezentáció magában kellene, hogy foglalja a tökéletlenséget vagy az elkülöníthetőséget és ez hiányzik ezekből a szimulákrumokból [...]”. [9, p13]

Különböző ősi kozmogóniák szerint, mint Hésziodosz *Munkák és napokja*, vagy az *Atrahasis* c. mezopotámiai mítosz, az istenek azért teremtették az embert, hogy dolgoztassák őket, amit ezek vonakodva tesznek. Mindezt egy lázadás követi, egy prométheuszi figura segítségével, vagy anélkül (aki egy renegát disszidens, aki a saját isteni vagy magasabb rendű fajának árulójává válik). Az emberek kialakítanak egy bizonyos szintű autonómiát önmaguk számára. A modern tudományos fantasztikumban a robotokat és androidokat általában hasonló célra tervezik. Hogy a teremtőik részére végezzenek munkát, ami áthelyezi az embereket a saját kozmogóniájukban az eddig az istenek által elfoglalt helyre. [4, p 151] Az „emberistenek” azonban háborúskodásaikkal önmagukra hozták a végzetet és, ahogy Zeusz megdöntötte Kronosz uralmát, most lehet, hogy az androidokon a sor, hogy megdöntsék lassan apátiába süllyedő teremtőik hatalmát.

A bemutatott világ pikantériája, hogy az androidoktól való megkülönböztethetlenségükért valójában az emberek is sokat tesznek. Áramütésre ébrednek, az érzelmeiket hangulatorgonával programozzák és gyakorlatilag egy süllyedő hajón élnek, olyan városokban, ahol már pusztán csak egy-két család lakik egy-egy paneltömböt, mert mindenki elment már, aki kezdeni akar valamit az életével. Ahol a mérgező radioaktív portól nem látni a napot és vallás helyett az emberek egy kétes hírű prófétával egyesülnek egy virtuális térben az empátiadoboz által és szórakozás gyanánt egy bugyuta tévéműsor áll a rendelkezésükre, amelyet egy android vezet napi huszonhárom órában. Ebben a környezetben a replikánsok valójában emberibbek a fásult, hétköznapiakba beleszürkült, reménytelen embereknél.

Bényei Tamás szerint az androidok azért keltenek visszatetszést az emberekben, mert élőnek tűnnek, holott valójában halott mechanikus szerkezetek, akár Olympia Hoffman *Homokemberében*. [2] Valójában azonban nem tudjuk, ilyenek-e: a valóság és a láttatás, az érzés és annak utánzása elválaszthatatlanul és zavarba ejtően összemosódnak ebben a világban. Nietzsche emberfeletti emberét is fellelhetjük az androidokban: úgy érzik, a cél szentesíti az eszközt, életben maradásuk jegyében minden megengedett a számukra, ami ezt biztosítja. Az emberek iránt nem éreznek szánalmat, ahogy az emberek sem tekintik őket többnek pusztán objektumnál.

Összefoglalásként elmondhatjuk, hogy míg az emberek egy mechanikus, zárt lét mókuskerekében őrlődnek, és inkább visszafelé fejlődnek, az androidok képesnek bizonyulnak az alkalmazkodásra, a fejlődésre és egymás segítésére. Az ember már nem az, ami volt, az android még nem fejlődött azzá, ami lehet. A társas, kommunikáló lények számára nélkülözhetetlen az együttérzésre és a nézőpontváltásra való képesség. Ez meghatározza egy lény humanitásának mértékét is. Ilyen komplex, dinamikus képességeket azonban nehéz egzakt tesztekkel meghatározni.

Először az ember létrehozta az androidot a saját képmására, hogy a megtévesztésig emberi társaként szolgálhasson számára a külső világokon. Teremtett egy gondolkodni, saját célokat kitűzni képes mesterséges embert, aztán pedig nem hajlandó elfogadni ezt a szinte azonosságha hajló hasonlatosságot.

Deckard elbizonytalanodása is emberi: a változás lehetősége. Legyőzni a saját rossz mechanizmusainkat. Ahogy Deckard előtt is végig ott volt a lehetőség – jelen esetben kiszállni

a gyilkolásból – mindenki más előtt is ott van. Ha kíváncsi az evolúció további menetére, a választás szabadsága az ember számára is adott.

Mint Alan Barlow rámutat, ironikus módon egy tyúkeszű, Isidore már rájött arra, amit Deckard még csak most tanul: keveset számít, hogy valami micsoda. Amit csinál, amit hisz – még akkor is, ha ténylegesen nem személy – ezek a központi tények, amelyek meghatározzák a kapcsolatainkat és a másokkal való interakcióink ezen felismerés alapján kell, hogy álljanak. [1, p 57]

Dick e műve is a kollektív pszichózisok vizsgálata és kritikája. A regényben fokról fokra lepleződik le az emberek korlátozott előítéletessége. Hogy a replikánsokat nem-embernek, alacsonyabb rendűnek tekintik, inkább irracionális, mint racionális. Sem tényszerűen, sem elméletileg nem igazolható a radikális, ontológiai megkülönböztetés. Pontosan ez a rabszolgaság és a rasszizmus alapproblémája is. Az embertársakhoz való efféle viszony azonban csak egy igen különleges esete a többi élőlényhez és a természeti környezethez való általános viszonyulásának: csakis számára szolgáló, korlátlan erőforrásnak, partikuláris céljai eszközének tekinti. Kizsákmányolja, túlharácsolja, kimeríti; ha nem ő tenné, akkor más tenné ugyanezt. Ám az evolúció nem a korlátozott erőforrásokért vívott öldöklő háború, ahol csak egy győztes van, hanem a bioszféra összes lényének növekvő interdependenciája. Dick regényvilágában az emberek fájdalmasan veszik tudomásul, hogy kipusztították az állatokat, de nem tanultak belőle.

Irodalomjegyzék:

- [1] Barlow, A.: *How Much Does Chaos Scare You?: Politics, Religion, and Philosophy in the Fiction of Philip K. Dick*. New York, Shakespeare's Sister Inc. 2015.
- [2] Bényei, T.: Az utolsó krimi. In: Dick, P.K.: *Álmodnak-e az androidok elektronikus bárányokkal?* Kaposvár, Agave, 2005. pp. 183-198.
- [3] Bremner, K.: Philip K. Dick's Human Vision. In: *The Etchical Spectacle*, 1999. Letöltve 2018. június 1.-jén, a Spectacle weboldaltól: <http://www.spectacle.org/899/bremner.html>
- [4] Burton, J. E.: *The Philosophy of Science Fiction. Henri Bergson and the Fabulations of Philip K. Dick*. London, Bloomsbury Academic, 2015.
- [5] Dick, P.K.: *Álmodnak-e az androidok elektronikus bárányokkal?* Kaposvár, Agave, 2005
- [6] Dick, P.K.: Ember, android, gép. In Philip, K.D.: *Csúszkáló valóságok*. Kaposvár, Agave, 2009. pp. 233–264
- [7] Farkas, Zs.: Egy pszichoanalitikus stílusú olvasat *A Homokember* értelmezéséhez. Letöltve 2018. június 6.-án: <https://sites.google.com/site/nemiseg/classroom-news>
- [8] H. Nagy, P.: Descartes és az evolúció. In: Dick, P.K.: *Álmodnak-e az androidok elektronikus bárányokkal?* Kaposvár, Agave, 2005, pp. 227-233
- [9] Palmer, C.: *Philip K. Dick: Exhilaration and terror of the postmodern*. Liverpool, Liverpool University Press, 2003.

Lektorálta: Dr. H. Nagy Péter egyetemi adjunktus, Selye János Egyetem